

Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

**Prof. Dr. Muhammed Sâlih Ali Mustafa, en-Nesh fî'l-Kur'âni'l  
Kerim: Mefhûmuhu ve Târihûhu ve Da'âvâhu. Dâru'l-Kalem,  
Dımaşk 1409/1988**

**Zakir Demir**

Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi,  
İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı  
Research Assistant, Marmara University,  
Theology Faculty, Department of Tafsir  
İstanbul / TURKEY  
zakirdemir56@hotmail.com

**ORCID ID:** [orcid.org/0000-0003-3620-7233](https://orcid.org/0000-0003-3620-7233)

**Makale Bilgisi | Article Information**

**Makale Türü / Article Type:** Kitap Deęerlendirmesi / Book Review  
**Geliş Tarihi / Date Received:** 15 Kasım / November 2018  
**Kabul Tarihi / Date Accepted:** 19 Aralık / December 2018  
**Yayın Tarihi / Date Published:** 30 Aralık / December 2018  
**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Aralık / December

**Atıf / Citation:** Demir, Zakir. "Prof. Dr. Muhammed Sâlih Ali Mustafa, en-Nesh fî'l-Kur'âni'l Kerim: Mefhûmuhu ve Târihûhu ve Da'âvâhu. Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1409/1988". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2018): 944-952.

**İntihal:** Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.  
**Plagiarism:** This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.  
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

**Copyright** © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,  
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of  
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0



İslam te'lif tarihine bakıldığında sahabe ve tabiûn neslinin fazla ilgi gösterdiği konuların başında nesih konusunun geldiği görülmektedir. Bu ilgi fukahâ, usûliyyûn ve müfessirun tarafından aralıksız devam etmiştir. Tefsir ve 'Ulûmu'l-Kur'ân kitâbiyâtını muhtevi biyografik ve bibliyografik eserlere bakıldığında, neshin konu edildiği zengin bir literatürün bulunması, bu konuya yoğun mesainin harcandığını göstermektedir. Mensûh âyetler konusunda İbnu'l-Cevzî'den (ö. 597/1201) Celâlüddin es-Süyûtî'ye (ö. 911/1505) gelindiğinde, - Kur'ân çelişkiden uzaktır ve uzak olmalıdır- sâikinden hareketle 247 sayısının, yirmi bir âyet olarak azaltıldığı görülmektedir. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî ise es-Süyûtî'nin mensûh addettiği âyetleri tekrar gözden geçirerek Kur'ân'dan nesih iddiasının ancak beş âyette söz konusu olabileceğini söylemiştir. Modern dönemde Arap coğrafyasından Muhammed el-Gazâlî, 'Abdalmuteâl el-Cebrî, Muhammed el-Hudarî ve Muhammed Ebû Zehra; Türkiye'den Süleyman Ateş ve Mehmet Sait Şimşek gibi araştırmacılar ed-Dihlevî'nin mensûh addettiği beş âyeti de tahlil ve te'lif edip Kur'ân'da neshin söz konusu olamayacağını söylemişlerdir.

Modern dönemde Batı dünyasında post-truth ile birlikte Kitab-ı Mukadde's'e getirilen eleştiriler, Atina-Kudûs eksenine uygun olarak yenilenmeye ve bu eksene göre söylem geliştirdikleri görülmektedir. Modernitenin yoğun olarak İslam dünyasına sıçramasıyla birlikte özellikle İslam dünyasında birbirine tepkisel olarak doğan iki ana düşüncenin geliştiği görülmektedir. Tarihselci söylemin yoğun olarak yayılmasıyla birlikte, bu söyleme tepki olarak Medine-Atina eksenine daha uygun olan "evrenselcilik" düşüncesi ortaya çıkmıştır. Sonuçta hem evrenselcilerin hem de tarihselcilerin<sup>1</sup> yoğun olarak mesailerini meşgul eden konu hiç şüphesiz nesih problemi olmuştur. Evrenselcilik iddiasında bulunanlar gelenekte beş yüz kadar mensûh addedilen rivayetleri te'vîl etmeye ve bu âyetlerin tamamının muhkem olduğunu ve neshe asla kapı aralanmaması gerektiğini dile getirirlerken; tarihselci söylem

<sup>1</sup> Türkiye'de bu iki söylemle ilgili çok sayıda yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez hazırlanmıştır (bk. Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitabının Tabiatı*; Ahmet Köse, *Tarihselcilik ve Nesih İlişkisi*). Türkiye'de Tefsir Bilim Dalı'nda neshin konu ediniş tamamlanan veya devam eden yıl ve doktora tez sayısının yirmiyi aşması da aynı saiklerden dolayıdır. Nesih konusuna olan yoğun ilgi neticesinde aynı başlık ve muhtevada farklı tezler dahi yapılmıştır. Örneğin 1989 yılında Mustafa Kaygısız tarafından *Kur'an-ı Kerim'de Nesh* başlığıyla 2002 yılında Yakup Aydoğdu tarafından da *Kur'ân'da Nesh Çalışması* başlığıyla farklı bir tez yapılmıştır.

aynı malzemeden yola çıkarak ve nass-olguyu merkeze alarak söylemlerini temellendirmeye çalışmışlardır.

Modern dönemde Mısır'da Muhammed Abduh ve Reşid Rıza ile Türkiye'de Mehmet Sait Şimşek gibi araştırmacılar yukarıda sözü edilen sâiklerden hareketle neshin şeriatler düzeyinde mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aslında bu düşüncenin kadim kökenleri olup Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. en- Nehhâs'ın (ö. 338/950).“Yanılması mümkün olmayan cemaatten bize rivayet edildiğine göre, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar olan şeriatler neshedilmiştir. Ancak bir grup insan nesh ile bedâyı birbirine karıştırmıştır”<sup>2</sup> ifadelerinde de görmek mümkündür.

Bu girizgâhtan sonra tanıtımını yapmaya çalıştığımız risale Muhammed Sâlih Ali Mustafa (ö. 1438/2017) tarafından hazırlanmış olup *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adıyla neşredilmiştir. Ali Mustafa, evrenselcilik iddiasını temellendirmek maksadıyla neshi, “hükümlerde tedricilik” olarak tanımlamakta ve nesh problemine özet bir şekilde okuyucularına sunmaya çalışmaktadır. Alî Mustafa, nesh konusunu üç başlık altında ele almıştır. Birinci bölümde nesh terimi, selef ve halef âlimlerinin nesh için zikrettikleri lûgat ve ıstılah tanımları konu edinmektedir. Bu bölümde nesh taraftarlarının ve muhaliflerinin delillerine, neshi tanıma yollarına yer vererek konu hakkında biraz detaya girmiştir. Nesh konusunu ele alan pek çok kitapta yer verildiği halde neshin kısımlarına, şartlarına, çeşitlerine ve neshin bedâ ile tahsîs arasındaki farkına değinmemiştir.

İkinci Bölümde sahabe ve tabiûn döneminden başlayarak günümüze kadar nesh konusunda yazılmış eserlerin listesine yer vermiştir. Ali Mustafa, nesh kitâbnâmesini hazırlarken istifade ettiği kaynakların şunlar olduğunu belirtir: (1) Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1383/1963, I. 287-395. (2) Fihristü'l-mahtutat ve'l-musavverat, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1402/1982, c. II. (3) Ali Şevâh İshak, *Mu'cemu Musannefâtu'l-Kur'ân'il-Kerîm*, IV. 225-247. (4) 'Ulûmu'l-Kur'ân ve Usûlu'l-fıkh kitâbiyâtında nesh konusunda te'lif edilmiş mahtût ve matbu' bazı eserler (s. 25). Ali Mustafa çalışmasının bu bölümünde nesh konusunda

<sup>2</sup> Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. en- Nehhâs, *Kiâbu'n-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim* (nşr. Zeki Mücâhid), Kâhire ts., s. 11.

telif edilen eser sayısının, seksenden fazla olduğu belirtmiştir. Ona göre nesih ilmi, Kur'ân tefsiri ve fıkıhla birlikte başlamıştır. Tedvin edilmesi ise ya 133/750'te ya da daha öncesinde 124/741'te başlamıştır. Mezhepsel ihtilaflardan dolayı neredeyse her asırda nesih konusunda eser yazılmıştır (s. 62).

Üçüncü bölümde ise klasik kitaplarda mensûh olduğu iddia edilen âyetlere dair özet bir sunumu konu edinmiştir. Bu bölümde es-Süyûtî'den farklı olarak neshe ihtimalinin yüksek olanları öne alıp, âyetlerin mensûhiyet ve muhkemlik yönlerini belirtmiştir. Bu bölümde takip ettiği usûlünü şu şekilde belirtmektedir. "Öncelikle mensûh olduğu ileri sürülen hükme uygun başlıklar ortaya koydum. Akabinde söz konusu mensûh âyetin nâsihine yer verdim. Son olarak nâsih ve mensûh âyetleri muhkemlik ve mensûhiyet bakımından son derece özet bir sunumla mütalaa ettim." (s. 42) Aşağıda bu bölümde nesih ve muhkemlik bakımından ele almış olduğu 33 konu arasından birkaç örneğe yer verilecektir.

#### Örnek 1: Kıyâm-ı Leyl: Gece Namazı

Mensûh: "Ey örtüsüne bürünen! Az bir kısmı hariç olmak üzere geceyi ayakta geçir. Yarısını yahut bundan biraz eksikliğini ya da biraz azaltıp çoğaltabilirsin." (el-Müzemmil 73/1-4)

Nâsih: "Rabbin biliyor ki sen gecenin üçte ikisinden biraz eksikliğini, yarısını veya üçte bir kadarını kalkıp ibadetle geçiriyorsun. Seninle birlikte olanlardan bir grup da bunu yapıyor. Gece ve gündüzü ölçüp biçen Allah'tır. O, sizin bu gece ibadetine riayet edemeyeceğinizi bildiği için sizi affetti. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..." (el-Müzemmil 73/20)

Nesih: Gece namazının farz oluşu, gece ne zaman kalkılıp kaçta kaçının ibadetle geçirileceği konusundaki ruhsatla neshedildi. Yani artık gece namazı farz değildir.

İhkam: Gece namazı ya da teheccüt namazı "Gecenin bir kısmından uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl" âyeti ile Hz. Peygamber'e farziyeti devam etmiştir. Burda neshe konu olan şey gecenin yarısında, üçte birinde ve daha fazlasında kalkıp namaz kılmak olmuştur. Hatta burdaki sınırlama kabul edilebilir değildir. Zira sûrenin sonunda kendisine kolay gelenin ve gücünün yettiğinin yapılması belirtilmiştir. Sorumluluklar, "Allah hiç

kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez” âyetinde açıkça belirtildiği gibi kulun güç yetirebileceği imkânlar ölçüsünde farz kılınmış fiillerdir. (s. 43)

#### Örnek 2: Savaşta Sebat

Mensûh: “Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et. Şayet sizden sabreden yirmi kişi olursa bunlar kâfirlerden iki yüzüne; yüz kişi olursa binine galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.” (el-Enfâl 8/65)

Nâsih: “Ama şu anda Allah, sizde bir zafiyet bulunduğunu bildiğinden, hakkınızdaki (yükümlülüğü) hafifletti. Dolayısıyla eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi, bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah, sabredenlerle beraberdir.” (el-Enfâl 8/66)

Nesih: İki kişiye karşılık bir kişinin sebatının vücubiyeti ile savaşta on katı kemmiyet karşısında sebatın vücubiyeti nesh edilmiştir.

İhkam: İkiye karşı birinin sebatını muhtevi hüküm 'Allah içinizde zayıflık olduğunu bildi'. âyetinde açıkça belirtildiği üzere zayıflık illetine bağlıdır. Dolayısıyla bütünüyle önceki hüküm ortadan kalkmış değildir. Yani Müslümanlar keyfiyet itibariyle aynı gücü elde etmeleri durumunda yani zayıflığın ortadan kalkması ile aynı hüküm geri döner. (s.44)

#### Örnek 3: Akrabaya, Yoksullara ve Yetimlere Terekeden Mal Paylaşımı

Mensûh: “Yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulurlarsa onları da ondan rızıklandırın ve onlara güzel bir söz söyleyin.” (en-Nisâ 4/8).

Nâsih: Mirâs hükümlerini muhtevi en-Nisâ 4/7-12 âyetleri.

Nesih: Miras ayetleri önceki mal paylaşımını ortadan kaldıranın bir alternatiftir.

İhkam: İki âyet arasında bir te'âruz yoktur. Miras paylaşımında zikredilenler varislerden değildir. İbn Abbas şöyle diyor: “Bu âyet muhkem olmasına rağmen insanlar maalesef onunla amel etmede gevşek davranıyorlar.” (s. 51-52)

Nesih teriminin mefhûmu konusunda selef ve halef 'ulemâ arasında farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Bu farklılığa dikkat çeken Ali Mustafa, neshin mefhûmu konusunda mütekaddim ve müteahhir 'ulemânın farklı yaklaşımlar sergilediğini belirtmektedir. Mütekaddim 'ulemaya göre nesih teriminin kapsam alanı içerisinde, tahsis, takyîd, tafsil ve beyân vecihleri yer almaktaydı. Müteahhir usûl âlimleri ise neshin kapsamını daraltarak şu şekilde tarif etmişlerdir: (a) Nesih, eskiden sabit olan bir hükmün yeni gelen bir hükümle hükmünün kaldırılmasıdır. (b) Nesih, şer'î bir hükmün yeni bir hitapla kaldırılmasıdır. (c) Nesih, şer'î bir hükmün müteahhir şer'î bir delille kaldırılmasıdır. (s. 12-13)

Ali Mustafa, nesih mefhûmunun halef ulemâsı tarafından kapsamının değiştirilmesinin doğru olmadığını savunmaktadır. "Selefin nesih terimine yüklediği mefhûmu bırakıp bambaşka bir mefhûm giydirecek halef 'ulemâsı hata yaptı. İslam dinini bize nakleden sahabe ve tabiun olmak üzere ilk nesillerin mefhûmunu tebdil ederek hadsizlikte bulunduk. Şahsen müteahhir 'ulemânın nesih terimini selef 'ulemânın kasdettikleri anlamda kullanmalarını ve terim kargaşasını yaratmamalarını arzuldum. Selef 'ulemâsı ilk nesiller olması itibarıyla öncelik açısından müteahhir 'ulemâya göre bu konuda evleviyetle daha fazla hak sahibidirler. Müteahhir 'ulemâ, nesih terimini vaz' eden ve giydirmiş oldukları mefhûma müdahale etmek yerine kendilerine uygun başka sayısız terimler vaz' edebilir ve bunlara mefhûmlar yükleyebilirlerdi." (s. 13-14)

Ali Mustafa'nın terimlerin mefâhiminin değişimine kapı aralanmaması gerektiğini belirtmekle, terimbilim sahasında eser vermiş birçok terimbilimci-den farklı yaklaşım sergilediği görülmektedir. Terimlere yüklenen anlamın çağdan çağa değişmesi konusunda Rıza Tevfik Bölükbaşı: "Terakkî ve tebeddül medeniyetin kânûn-i esâsisidir. Elbet bu ıstılâhât dahi ilerde az çok değişecektir. Ve efkâr ve ma'lûmâtımızın mâhiyeti tebeddül ettiği nisbetde değişmelidir."<sup>3</sup> der. Bölükbaşı, terimlere yüklenen anlamların zamanla değişmesinin imkân dâhilinde olduğunu ifade ederken, bazı dilbilimciler de bir dildeki kelime hazinesinin her otuz beş yılda kuşak dönemine paralel olarak değişti-

<sup>3</sup> Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Bazı İzâhât*, Mufassal Kâmus-ı Felsefe, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332-1335, I. 25.

ğini savunmaktadırlar.<sup>4</sup> Osman Eskicioğlu ise “günümüz din bilimleri araştırmalarında problemleri çözebilmek toplumumuzun beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek için din ve bilimlerde terim, ta’rif ve tasniflerin yenilenmesine ihtiyaç duyulmaktadır”<sup>5</sup> ifadesiyle Bölükbaşı ve diğer araştırmacılar gibi değişimi savunmaktadır.

Osman Eskicioğlu, terimlerin manalarının modern asra uygun olarak değiştirilmesini söyler ve buna dair birtakım tekliflerde bulunur. “İmamet, velâyet, bey’at ve mele’ gibi terimlerin bugün kamu hukuku açısından ne ifade ettikleri açıklanmalıdır. Bütün terimler, modası geçmiş anlamlarından çıkarılıp çağdaş manalara kavuşturulmalıdır. Mesela fakir, işgücü olmayan; miskîn ise, sermaye gücü olmayan kimsedir diye bir ta’rif yapabiliriz.”<sup>6</sup>

Terimlere zamanla farklı mefhûmlar giydirilmelidir teklifi, ezmânın tagayyürü ile bir ihtiyaç olabilir. Dolayısıyla çağdaş problemlerin çözümleri içerisinde ta’riflerin muhtevalarının/mefhûmlarının değiştirilmesi, daraltılması ya da genişletilmesi sayılabilmektedir. Ayrıca terimlere yüklenen yeni anlamların düşünce dünyasının gelişimine katkıda bulunacağı izahtan varesindedir. Bununla birlikte Ali Mustafa’nın belirttiği gibi terimler kargaşası olmaması için ve terimlere yüklenen anlamların değişimi çerçevesinde nesiller arasında ciddi bir uçurum olmaması adına terimbilimcilerin “yeni anlamlar/mefhûmlar” hususunda dikkatli olmaları gerekmekte ve bu işe ancak bir ihtiyaç sebebiyle yönelmeleri gerekmektedir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, terim vaz’ etmenin daha önce vaz’ edilen terimlerin mefâhimini değiştirmekten evlâ olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’ân’da neshin olduğunu savunanlar mensûhiyetin kemiyeti konusunda farklı sayılar ileri sürmüşlerdir. Kimileri birkaç âyeti mensûh addetmişken kimileri de yüzlerce âyetin mensûhiyetini savunmuştur. es-Süyûtî, Ebû Bekir İbnu’l ‘Arabî’nin (ö. 543/1148) görüşüne katılarak, yirmi mensûh âyetin imkânından söz etmiştir. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ise neshin sadece beş âyette olabileceğini ileri sürmüştür.<sup>7</sup> Mustafa Zeyd de hazır-

<sup>4</sup> Nesrin Arıklı, T. Tunçdoğan, Berke Vardar, *Semantik Akımları*, Yeni İnsan Yay., İstanbul 1969, s. 18.

<sup>5</sup> Osman Eskicioğlu, *Din ve Bilimlerde Terim, Ta’rif ve Tasniflerin Yenilenmesi*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, (Samsun, 27-30 Haziran 1989), 1989, s. 236.

<sup>6</sup> Eskicioğlu, *Din ve Bilimlerde Terim*, s. 239.

<sup>7</sup> ed-Dihlevî, *el Fevzu’l kebir*, s. 93.

lamış olduğu geniş çaplı araştırmasında beş ayrı vakıayla ilgili altı âyette neshin bulunduğunu ileri sürerek mensûh âyet sayısını altıyla sınırlamıştır. Ali Mustafa ise bunlardan üç tanesini kabul edip nesh için en alt sınır yapmıştır. Bu âyetler şunlardır: (1) Savaş esnasında kemiyet itibariyle kâfire karşı bire on olması durumunda savaşmanın zorunluluğu ve daha sonra bunun bire iki miktarıyla neshi [el-Enfal 8/65]. (2) Hz. Peygamber'in yanında gizli konuşmak için sadaka'nın vücûbiyeti ve daha sonra bu hükmün neshi [el-Mücadele 58/12]. (3) Gece namazında teheccüd'ün vücubiyeti ve daha sonra bu hükmün neshi. [el-Müzzemmil 73/2].

Ali Mustafa, nesh teriminin mefhûmunu, daraltmaya gitmeden selef 'ulemânın yaptığı gibi tahsis, takyîd, tafsil ve beyân vecihlerini kapsam alanı içerisinde mütalaa etmeye tekrar başlamamız gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca bir âyetin mensûhiyetini ileri sürmemiz durumunda neshin hangi yönü içerisinde olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Söz gelimi ilgili iddianın, âmmin tahsisi, mutlakın takyidi, mücmelin tafsili, mübhemini beyânı, cüzî veya küllî bir hükmün neshi olmak üzere hangi tür içerisinde yer aldığını tespit etmemiz gerekmektedir.

Ali Mustafa'ya göre nesh taraftarları ile münkirleri arasındaki temel fark mana ve anlamdan değil isimlendirmeden kaynaklanmaktadır. Bu da sathi bir fark olup neshin hakikati ve özü ile ilgili bir durum değildir. Buna rağmen neshi kabul edenler ile etmeyenler birbirlerinden uzak bir arada bulunmayan ve birbirlerine komşu olmayacak kadar yabancı iki taraf haline gelmiştir.

Son derece netameli bir konu olan nesh meselesini birkaç maddeyle değerlendirerek bu konuyu noktalamak istiyoruz: (1) Kur'ân'ın kendi bünyesi içerisinde nâsih-mensuhun bulunup bulunmadığı meselesi asırlar boyu tartışma konusu olmuştur. Fakat hangi âyetlerde bir başka ifade ile kaç âyette neshin olduğu hususunda konsensüs olmamıştır. Bununla birlikte genelde neshin var olduğu kabul edilmekle birlikte Kur'ân'da mensuh âyetin bulunmadığını söyleyenler her dönemde var olmuş olsa da sayılarının az olduğu görülmektedir. (2) Kur'ân'ın tefsirini yapmak isteyen bir kimseye çeşitli ilimler yanında, nesh bilgisinin de şart koşulmuştur. Kur'ân'ı doğru anlayabilmek ve onun âyetleri hakkında doğru hükümler verebilmek için nesh meselesini bilmeye ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca âdâbü'l-müfessirin ko-



nusunda neshe verilen önem âyetlerin iniş sırası eksenine göre bir başka ifade ile tarihsel bir çerçevede ele alınıp anlaşılmasından kaynaklanıyor olabilir. (3) Neshi şer'iatler arası ya da İslâm davetinin merhaleleri itibariyle bir davet, teşri' metodu, tedricilik veya aşama aşama tebliğ ve eğitim metodu olarak anlamak, muhtemel çelişkileri ortadan kaldıracaktır.